

ELMÉLETEK ÉS KVANTIFIKÁCIÓ A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

(*Social Science History*, 1984/2. 169–178)

Hogyan viszonyul egymáshoz az elmélet-orientáltságú és a kvantitatív történetírás? Morgan Kousser szerint az elmélet és a metodológia – az utóbbi a kvantitatív munkához szükséges statisztikai és matematikai módszertant jelenti – „olyanok, mint a császár és az új ruhái; az előbbi nélkül az öltöny gazdátlan, az utóbbi híján a császár pusztán egy meztelen öreg ember” (Kousser, 1977). Nem értek ezzel egyet. Egyik oldalon találjuk a túl sok elméletet nélkülöző kvantitatív történetet, az ellenkező oldalon az alapján nem-quantitatív jó elméleti történetírást. Amíg a kvantitatív történetírás csak nyerhet elméletibbé válásával, addig az elméleti beállítottság nem mindig vezet kvantifikációhoz.

Történetírás és elmélet

Természetesen minden az elmélet adott fogalmán múlik. Pusztán csak utalok a Németországban ma dúló vitára. Nálunk a „historicizmus” hagyománya máig igen erős. A „historicizmus” kifejezést nem a Popper-i, hanem a Ranke-i, Droysen-i, Dilthey-i és Meinecke-i értelemben használom, a történeti gondolkodásnak és történetírói gyakorlatnak azt a paradigmáját értve rajta, amely a történeti jelenségek egyediségét, egyszerűségét és folyamat jellegét (Entwicklung) hangsúlyozta. A historicista elvek szerint a történészeknek a történelem jelenségeit önmagukból, amennyire csak lehetséges, a saját összefüggéseikből kellene megérteni (verstehen), nem pedig jelenbeli kérdésekre vonatkoztatva, és nem általános törvények, ill. általában a társadalomtudományi kategóriák szerinti elemzések útján. Végeredményben az elmúlt két évtized német vitáiban megnyilatkozó több elmélet iránti igény az antihistoricizmus határozott támadása volt, amely kísérletet tett az uralkodó historicista paradigma kitágítására és módosítására. A vita összefüggése az elmélet szélesen értelmezett fogalmának a bevezetését sugallja, amiként magam is ezt veszem cikkemben alapul. Elméleten az *egymással kapcsolatban álló fogalmak olyan expli-*

*cit és összefüggő készletét értem, amely alkalmas a történeti adatok struktúrálására, értelmezésére, de amely kizárólagosan nem vezethető le pusztán a források tanulmányozásából.*¹

Ezen az alapon a történeti kutatásban alkalmazható elméletek *el-térő típusai* különböztethetők meg. Az elméletek megkülönböztethetők pl. egymástól aszerint, hogy milyen széles körűen alkalmazhatók. Egyrészt vannak a nagy elméletek (mint a modernizációs elméletek vagy az osztályfejlődés marxista teóriái), amelyek segítségünkre lehetnek az átfogó történeti összefoglalások elkészítésében, vagy azon keretek megalkotásában, melyeken belül a szűkebb témaköröket feltáró rész tanulmányok egymáshoz illeszthetők. Másrészt ismeretesek a sokkal sajátosabb, sokkal speciálisabb elméletek, amelyek egyedi problémák tanulmányozását segítik; a társadalmi tiltakozás, a gazdasági növekedés, a korporatizmus, az érdekcsoportok elméletei. Alkalmasint azonos mércét alkalmazunk a tág szintetizáló elméletek felhasználhatóságának az eldöntésénél és amikor azon az alapon választunk közöttük, hogy vajon kombinálhatók-e, ill. mennyire kombinálhatók a történetírói munkában a jóval speciálisabb elméletekkel.²

Miért hasznosak, sőt időnként nélkülözhetetlenek az elméletek a történeti kutatás számára? Milyen funkciót töltenek be a történészek műveiben? A válasz attól függően lesz némileg más és más, hogy az elméletek mely típusáról van adott esetben szó. De félretéve e megkülönböztetéseket, pillanatnyilag hat, az elméletek által a történeti vizsgálódásokban betölthető funkciót, vagy feladatot különíthetünk el.

Először, a forrásokat feltárva a történészek rendszerint azt találják, hogy jóval több a kezükben lévő információ, mint amennyit kezelniük kellene és amennyit egyáltalán képesek áttekinteni. Következésképpen kénytelenek szelektálni. Gondoljunk pl. egy gazdag üzemi levéltár adathalmazára és a cég történetét megírní kívánó történészre. A cégek fejlődésére, diverzifikációjára és integrációjára, a kapitalista vállalkozások világának társadalmi konfliktusaira stb. vonatkozó elméletek választhatják ki számunkra az iratokban lévő információ tömeg releváns adattípusainak a szelekciós ismérveit. Másszóval, az elméletek abban segíthetnek, hogy a problémát úgy definiáljuk, hogy az a történészek választásait explicittebbé, megvitathatóbbá tegye. Az e célra igénybe vett elméletek az egyes kutatói érdeklődéseknek megfelelően variálódnak.

Másodszor, amint Max Webertől tudjuk, de saját kutatómunkánk során is megtapasztalhatjuk, az adatok egyazon köre többféle értelmezést

és általánosítást is megenged.³ Egy összetett jelenséggel (pl. az iparosodással) kapcsolatban a forrásokból nyert információ nem *elegendően* mondja meg, hogy a komplex jelenség különböző részeinek és dimenzióinak milyen az egymáshoz való viszonya. A történész feladata „rekonstruálni” a múltbeli jelenség részei és dimenziói közötti kapcsolatokat, másszóval: neki kell feltárnia változó struktúráikat. Jóllehet a források képezik a rekonstrukció alapját, közvetlenül nem „írják elő” a rekonstrukció módját, legföljebb megszabják az alternatív rekonstrukciók korlátozott körét. Ez a munka aligha végezhető el pusztán a forrásokra hagyatkozva. Ennél többre van szükség. Jelen összefüggésben az elméletek a komplex jelenségek részeinek és dimenzióinak viszonyára utaló hipotézisekkel szolgálhatnak. Lehetővé kell tenniük, hogy ellenőrizhető hipotéziseket állíthassunk fel a valóság különböző szféráiban ható tényezők legvalószínűbb összekapcsolása tekintetében — tehát a gazdasági, a társadalmi, a politikai és a kultúrális tényezők oksági, funkcionális vagy csupán az időbeli egyezésből fakadó egymásra vonatkoztatására. E feladatukat az elméleteknek főleg egész társadalmak, városok vagy más komplex rendszerek történelme esetén kell betölteniük. Ellenkező esetben nem kerülhetjük ki azt, amit id. Arthur M. Schlesinger egyszer „szendvics módszer” gyanánt jellemzett, arra utalva, hogy a valóság független dimenzióit és darabjait úgy illesztjük össze, hogy közben homályban maradnak kölcsönkapcsolataik (Schlesinger, 1937). Ha az *histoire totale* több kíván lenni, mint bár briliáns, egymáshoz azonban nem kötődő résztanulmányok laza konglomerátuma, átfogó elméletekre kell támaszkodnia (pl. a nemzettéválás vagy a feudalizmusból a kapitalizmusba történő átmenet elméleteire). A sokrétű témáktól és kutatói érdeklődésektől függően e téren mindig változatosak a lehetőségek.

Harmadszor, főként szűk részkérdések tanulmányozása során, mint egy forradalom kitörése vagy adott város népességfejlődése meghatározott időszakban, az elméleteknek a szóban forgó sajátos változások értelmezésére alkalmas oksági hipotéziseket kell felkínálni (pl. a társadalmi elégedetlenség, a népességnövekedés elméleteit). A legtöbb történész e hipotéziseket arra használja, hogy általuk kérdéseket tegyen föl a forrásoknak, vagy segítségével gondolatmenetté alakítsa forrásait és nem arra, hogy e forrásokat pusztán hipotézise igazolásául használja (Wehler, 1969).

Az összehasonlító történészek tudják, hogy az összehasonlítás megfelelő egységei, úm. a városok, társadalmak, időszakok nem mindig határozhatók meg egykönnyen. Ez közelebb visz a *negyedik* feladathoz: az

összehasonlítás egységeiként olyanokat kell megadni, amelyek az összehasonlítandó szempont *tekintetében* rendelkeznek a hasonlóság minimumával. Meg kell tehát egymásnak felelniük bizonyos vonatkozásokban, jöllehet egyéb téren különbözhetnek egymástól. Az alapvető hasonlóság biztosítása végett gyakran eltérő időszakok egybevetésére kell sort keríteni. Például ha valaki össze kívánja hasonlítani a bérből élő „új középosztály” korai megjelenését Németországban, Nagy-Britanniában és Japánban, különböző időpontokat kell alapul vennie, hiszen az új középosztály felemelkedését serkentő folyamatok (kommercializáció, iparosodás, a szolgáltatás szektorának térnyerése stb.) mind-mind más időrenddel jellemezhetők az egyes országokat tekintve. Ha az illetőnek nem áll előzetesen rendelkezésére valamiféle elmélet a vizsgált jelenség és a háttérbeli folyamatok összefüggéseiről, fennáll az a veszély, hogy „almákat narancsokkal hasonlít” össze. Az elméletek tehát hasznosak, mert az összehasonlításhoz fogalmi keretül szolgálnak és kijelölik annak egységeit (Puhle, 1979).

Ötödösor, az elmélet segítheti a periodizáció kérdéseinek eldöntését. Egy ország (vagy régió) iparosodásának időbeli elhelyezése természetesen függ az illetőnek az iparosodást érintő felfogásától (és implicit vagy explicit elméleti meggyőződésétől).⁴ Vajon a 18. század vége jelentősebb törést hozott-e az európai történelemben („kettős forradalom”); mint akár 1917 vagy 1492; a kérdés roppant fontos, ha valaki nagy szintézisre készül vagy történeti intézetet létesít. A válasz az illetőnek az európai történelem alapvető folyamatairól alkotott előfeltevéseitől, a vele kapcsolatos elméleti elgondolásaitól függ.⁵

S végül *hatodszor*, az elméletnek hozzá kell járulniuk az érdekesítő kérdések fölvetéséhez (vagyis a múlt vizsgált jelenségeit egybe kell kapcsolniuk a jelen szempontjaival, kérdéseivel és vitáival). Másként szólva: jelentést és jelentőséget kell kölcsönözniük a vizsgált tárgyaknak (Mommsen, 1979).

Honnan erednek az elméletek? Honnan nyeri a történész elméleteit? Rendszerint a szomszédos társadalomtudományok sietnek a segítségünkre ebben, de úgy vélem, hogy a történész szükségszerűen módosít is rajtuk, így próbálván meg egybehangulásukat más elméletekkel és a forrásaiból adódó elképzeléseivel. A történésznek rekonstruálnia kell őket, hogy a saját speciális feladataihoz felhasználhatók legyenek (Wehler, 1980: 42–58).

A történetíráson belüli elmélet-alkalmazás logikája nagyon összetett.

Az elméletek történetírói gyümölcsöztetése többféleképpen valósulhat meg. A social-scientific típusú történetírás bizonyos eseteiben az adatokat hiánytalanul alárendelik az elméleteknek és a belőlük levezetett hipotéziseknek. Ekkor rendszerint a társadalomtudományokban (social sciences) általában honos adatelemzési eljárásokat követik. Úgy gondolom, ez a gyakorlat is jogosult, bár korántsem mentes a problémáktól és semmiképp sem az egyedüli út.⁶ A legtöbb történész a források és az elmélet kombinálásának rugalmasabb módjait részesíti előnyben. Az elméletek gyakorta egy gondolatmenet puszta csontvázát alkotják, melyből nem hiányzanak az elmélet nélküli leíró és elbeszélő dimenziók sem.⁷

Az elméleti és a kvantitatív történetírás rokonsága

Általában véve mi az így értelmezett elmélet és magának a kvantifikációnak a történetíráson belüli viszonya? Aligha kétséges, hogy rokonságban állnak egymással, melynek okai számosak:

(1) Gyakran azonosak az ellenzőik – a historicista és a neohistoricista történészek.⁸

(2) A korlátaikban is van közös. Nem járulnak hozzá az egyedi jelenségek rekonstruálásához és megértéséhez, jóllehet közvetve ebben is segítik a történészt, feltárva azon struktúrákat és átfogó trendeket, melyeknek mint alapoknak az ismerete nélkül az egyediségek sem lennének felismerhetők és megérthetők.

(3) Mind az elmélet-orientáltságú, mind a kvantitatív történetírás nem pusztán az elméletek és módszerek importja végett nyúl a szomszédos társadalomtudományokhoz. Semmi kivetnivalót nem találok az eklektikus átvételekben, bárhonnan történjék is az, ahol valami hasznosítható található.

(4) Az elmélet-orientáltságú történetírás többnyire explicit, oksági kérdéseket fogalmaz meg, az elbeszélő-leíró történetírásban használatos fogalmak legtöbbször pontosabb fogalmakkal operál. A kvantifikáló történészek örömmel fogadják ezt, hiszen ők sem dolgozhatnak világosan definiált fogalmak nélkül és szintúgy többnyire oksági összefüggéseket firtatnak.

Végül hangsúlyozni kell, hogy a szigorúan vett kvantitatív történetben az elméletek zömmel ugyanazt a funkciót töltik be (vagy kellene betölteniük), mint a kevésbé kvantitatív vagy éppenséggel nem-quantitatív

történetírásban. Segítenek a tárgy körülhatárolásában és az adatok releváns típusainak a kiválasztásában; oksági hipotézisek fölállításához adnak alapot; lehetővé teszik az ellenőrzött összehasonlítást és a periodizációt; érdekes kérdésvetések megfogalmazásában segédkeznek és mai szempontokkal összefüggő jelentést kölcsönöznek a múltbéli jelenségeknek. Ebben éppúgy, mint a legtöbb egyéb tekintetben is a kvantitatív történet semmivel sem különlegesebb partnereinél, bár számosan a leleglekesebb támogatók és a legkönyörtelenebb ellenzők közül másként gondolkodnak a kérdéstről. Az a szintetizáló funkció, amelyet néhány elmélet betölthet, a szigorúan vett kvantitatív munka szempontjából valószínűleg irreleváns, az utóbbiak ugyanis ritkán szintetikus jellegűek, sokkal inkább tárgyalnak részproblémákat. Ami az oksági hipotézisek elméleti formulázását illeti, a kvantitatív munkák – a nem-quantitatívaktól eltérően – jobban rászorulnak a matematikai, talán valószínűségi formában újrafogalmazott elméletekre.

Elmélet és kvantifikáció eltérések

Ennyit a kvantitatív és a teoretikus történetírás rokonságáról. Valóban, a kvantitatív történet nem lehet elmélet nélküli, egyébként fellép az a veszély, hogy a tények önmagukért való merőben leíró ábrázolásává alakul. De ez éppúgy áll a nem-quantitatív történetírásra is. Igaz tehát, hogy a ruhákhoz császárra is szükség van, egyébként nem többek üres öltönyöknél.

Ugyanakkor, érthető módon, a császár sem mindenkor igényli, hogy szüntelen ruhát hordjon, vagy méginkább: lehetnek és kell is hogy legyenek különféle öltözetek. Létezik ugyanis nem-quantitatív elméleti-orientált történetírás is, melynek a létjogosultságához semmi kétség nem férhet. Az elmélet-orientált történetírás nem egy számottevő műve valójában épp ilyen természetű munka. Vegyük Max Weber-nek (1968b) a nyugati világ felemelkedéséről alkotott történeti elméletét, mint kimagasló példát. Vagy gondoljunk Barrington Moore (1966) „Social Origins of Dictatorship and Democracy”, esetleg Alfred D. Chandler (1962) „Strategy and Structure” című munkájára, netán a tulajdonjogokról most folyó vitára (Borchardt, 1979; North és Thomas, 1973). De további példák is idézhetők.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy a kvantifikálásnak a történetíráson

belüli korlátai nem mindenben azonosak az elmélet alkalmazásának korlátaival. Számos érv sorakoztatható fel annak megmagyarázására, hogy a történeti kutatómunkát miért nem lehet, miért nem szabad maradéktalanul kvantitatív social-scientific történetírássá alakítani (a Kousser-féle QUASSH). (A QUASSH a Quantitative Social Scientific History rövidítése.) Itt mindössze egyetlen tényre utalnék: a történeti kutatásoknak nem egy gyakran alkalmazott szellemi művelete egyáltalán nem kvantifikálható. Ezek egyike az emberi akaratok és cselekedetek jelentésének, értelmének (verstehen) a rekonstruálása. Szorosan ehhez kapcsolódik a komplex történelmi jelenségek (intézmények, szimbólumok, társadalmi körülmények, eszmék) rekonstruálása. Ráadásul a történészek igyekeznek speciális témáikat és eredményeiket tágabb összefüggésekbe ágyazni (az utóbbiakat eltérően foghatják fel és határozhatják meg), hogy feltárhassák az értelmüket. Noha ezek a műveletek nem végezhetőek el kvantitatív social-scientific módszerekkel, önkényesnek mégsem minősíthetők; ugyanakkor a fentieknek megfelelő értelemben elméletiek is lehetnek. Noha az iménti eljárások nem függetlenek a történészek szempontjaitól, tapasztalataitól és érdekeitől, mégsem csupán a szubjektív ízlés származékai. Erről a kérdéstről egyébként kiterjedt módszertani irodalom áll rendelkezésünkre (Faber, 1974; Koselleck, 1977).

Természetesen bárki magáénak vallhat egy szigorúan social-scientific pozíciót és javasolhatja, hogy a történészek hagyjanak fel minden nem tudományos (nonscientific) eljárással és csupán azon tárgykörökre, problémákra szűkítsék érdeklődésüket, amelyek kvantitatív social-scientific alapon megközelíthetők.¹⁰ Elismerem: senki sem „bizonyíthatja be”, hogy a történészeknek, ha szakemberként kívánják magukat elismertetni, óhatatlanul az ilyen nem tudományos eljárásokhoz kell ragaszkodniuk. Mindazonáltal rá kell mutatni az efféle radikálisan social-scientific álláspont következményeire, amennyiben azt a történészek többsége a magáévá tenné és ennek nyomában vetni fel a kérdést: vajon tényleg akarják-e ezeket a következményeket mindazok, akik a QUASSH-t ajánljatják. Mindenekelőtt a történelem mérhetetlenül elszegényedne, hiszen mivel sok témát a kvantitatív social-scientific eszközeivel egyáltalán nem lehet megközelíteni, azok kikerülnének a vizsgálandók köréből. A történészek nem érintenének több olyan kérdést, amely a szélesebb nyilvánosság érdeklődésére tart számot, s amely ezután talán a dilettánsok, a mítoszgyártók szabad prédájául maradna. Ha a történelmet leszűkítjük a kvantitatív társadalomtudományra, alig járulhat hozzá az önmegismeréshez, a jelen

társadalom és alkatelemei identitálásához. E feladatot ezután más intézmények, csoportok és személyek vállalják át tőlük (hiszen valakinek ezt is el kell végezni) és talán kevésbé hozzáértőn teljesítének. A QUASSH-ra szűkített történetírás nem tölthetné be többé azt a közfunkciót, melyre tömeges vállalkozásként a modern társadalomban létrehozták (Schulin, 1979).

Szerencsére a közeljövőben nem fenyeget ilyen veszély. A QUASSH óhaja nem fogja a történelmet kvantitatív társadalomtudománnyá változtatni. De szándékai ellenére elrémisztatja vagy éppen nézeteikben megerősíti azokat a történészeket, akik a kvantifikációt szkeptikusan vagy ellenőrzően szemlélik. Akaratlanul is a kvantifikációval szembeni meglévő és újabb, úgy tűnik, tovább növekvő előítéletek megerősödéséhez járulhat hozzá. Én a magam részéről hiszek abban, hogy nincs szigorú megosztottság a kvantitatív social-scientific és a pusztán leíró, merőben narratív történetírás között. Ellenben árnyalatok vannak, a szélső pólusok között széles kontinuum húzódik és a történészek zöme ezen a köztes területen mozog, különösen amikor elméletet alkalmaz.

Jegyzetek

1. A „historizmus” koncepciójáról ld. *Iggers* (1968) és *Faber* (1979). A jelen vitához vö. *J. Kocka* (1980).
2. E kérdéseket tárgyalja és illusztrálja *J. Kocka* (177).
3. A metodológiai következményekhez vö. *Max Weber* (1968a).
4. Ez megfigyelhető az iparosodás különféle történeti ábrázolásaiban, mint *Ger-schenkron* (1965) és *Pollard* (1981).
5. *Reinhard Koselleck* (1972) hangsúlyozta bevezetőjében a 18. század végének jelentőségét. Megállapítása részben elméleti fogantatású.
6. Ld. *F. Redlich* (1971:301–374) megfontolásait. A történeti adatok ilyenén hasznosításának legfrissebb példája a *J.D. Singer* és *M. Small* (1982) „Correlates of War Project”-je.
7. Az elméleti orientáltságú történetírás e típusának klasszikus példája *H. Rosenberg* (1967).
8. A neohistoricisták jóval érdekfeszítőbbek: ld. *Stone* (1979); *R. Floud* írását e számban („Quantitative History and People’s History”), amely a History Workshop című folyóirat körével foglalkozik, és az Alltagsgeschichte (a mindennapok története) legfrissebb produktumait az NSZK-ban.
9. Ld. a kultúrtörténet területét, ahol a kulturális antropológiából származó elméleteknek van némi szerepe, vö. *N. Elias* (1969).
10. Ha jól értem, *Morgan Kousser* az e számban közölt írásában („The Revivalism of Narrative: A Response to Recent Criticisms of Quantitative History”) ezt az álláspontot vallja.

Irodalom

- Borchardt, K.* (1979): „Der'property Rights" – Ansatz in der Wirtschaftsgeschichte. Zeichen für eine systematische Neuorientierung des Faches?" 140–156. In: *Kocka and Nipperdey* (szerk.): Theorie und Erzählung in der Geschichte. München, Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Chandler, A.D., Jr.* (1962): *Strategy and Structure. Chapters in the History of the Industrial Enterprise.* Cambridge, MIT Press.
- Elias, N.* (1969): *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychologische Untersuchungen.* Bern, Francke-Verlag.
- Faber, K.G.* (1979): „Ausprägungen den deutschen Historismus." *Historische Zeitschrift*, 228:1–22.
- Faber, K.G.* (1974): *Theorie der Geschichtswissenschaft.* München, Beck-Verlag.
- Gerschenkron, A.* (1965): *Economic Backwardness in Historical Perspective.* New York, Praeger. Magyarul: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból.* Bp, 1984.
- Iggers, G.G.* (1968): *The German Conception of History.* Middletown, CT, Wesleyan Univ.Press.
- Kocka, J.* (1980): „Theory and social history: recent developments in West Germany". *Social Research*, 47: 426–457.
- Kocka, J.* (1977): *Theorien in der Praxis des Historikers. A Geschichte und Gesellschaft különszáma, No. 3.* Göttingen, Vandenhoeck és Ruprecht.
- Kostelleck, R., O. Brunner, és W. Conze* (szerk.) (1972): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politischsozialen Sprache in Deutschland.* Stuttgart I: XIII–XXVII, Klett-Verlag.
- Koselleck, R., W.J. Mommsen és J. Rüsen* (szerk.) (1977): *Objektivität und Parteilichkeit.* München, Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Kusser, J.M.* (1977): „The agenda for *social science history*." *Social Science History*, 1:383–391.
- Mommsen, W.J.* (1979): „Die Mehrdeutigkeit von Theorien in der Geschichtswissenschaft." 304–320. In: *Kocka és Nipperdey* (szerk.) *Theorie und Erzählung in der Geschichte.* München, Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- Moore, B. Jr.* (1966): *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World.* Boston, Beacon Press.
- North, D.C. and R.P. Thomas* (1973): *The Rise of the Western World: A New Economic History.* Cambridge, MA, Cambridge Univ. Press.
- Pollard, S.* (1981): *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760–1970.* Oxford, Oxford Univ. Press.
- Puhle, H.J.* (1979): „Theorien in der Praxis des vergleichenden Historikers," 119–136. In: *Kocka és Nipperdey* (szerk.). i. m.
- Redlich, F.* (1971): *Steeped in Two Cultures.* New York.
- Rosenberg, H.* (1967): *Grosse Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Geschichte und Politik in Mitteleuropa.* Berlin, de Gruyter-Verlag.
- Schlesinger, A.M.* (1937): „What American social history is." *Harvard Educ. Rev.* 7. 61.

- Shulin, E.* (1979): Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch. Studien zur Entwicklung von Geschichtswissenschaft und historischen Denken. Göttingen, Vandenhoeck és Ruprecht.
- Singer, J.D. and M. Small* (1982): Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816–1980. Beverly Hills, Sage.
- Stone, L.* (1979): „The revival of narrative: reflections on a new old history.” Past and Present, 68: 3–24.
- Weber, M.* (1968a): „Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis”... Magyarul: A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In *Max Weber: Állam, politika, tudomány. Tanulmányok.* Bp. 1970. 9–74.
- Weber, M.* (1968b): *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology.* New York, Bedminster Press.
- Wehler, H.U.* (1980): *Historische Sozialeissenschaft und Geschichtsschreibung.* Göttingen, Vandenhoeck és Ruprecht.
- Wehler, H.U.* (1969): *Bismarck und der Imperialismus.* Köln, Kiepenheuer és Witsch.